

Number #5
2017

VOICE OF PEOPLE

Working Papers & Notes

Σημειώσεις
για την κρίση και τις σχετικές
θεωρίες

Γιώργος Λαμπρινίδης

Voice Of People
www.voiceofpeople.eu
Email: info@voiceofpeople.eu

Πρόλογος

Το παρόν περιέχει Σημειώσεις για την κρίση. Καλύτερα, περιέχει 9 σημεία που θεωρώ ότι πρέπει να έχει κανείς υπόψη του όταν προσεγγίζει το θέμα της κρίσης του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής γενικά. Οι Σημειώσεις αυτές βασίζονται αποκλειστικά στους τρεις τόμους του Κεφαλαίου και στις Θεωρίες για την Υπεραξία του Κ.Μαρξ. Με αυτό, δεν θέλω επουδενί να ισχυριστώ ότι δεν υπάρχουν χρήσιμα στοιχεία σε άλλες εργασίες άλλων συγγραφέων ή ότι έχω συμπεριλάβει σε αυτές όλα τα συμπεράσματα του Μαρξ για την κρίση, είτε αυτά βρίσκονται στα υπό εξέταση έργα ή σε άλλα. Το αντίθετο – θεωρώ ότι οι Σημειώσεις αυτές είναι εξαιρετικά πρωτόλειες και θα έπρεπε να εμπλουτιστούν. Ούτε ακόμα θεωρώ ότι τα 9 σημεία δεν έχουν αναδειχθεί επαρκώς στην βιβλιογραφία ή το δημόσιο διάλογο, στην Ελλάδα ή το εξωτερικό. Δεν έχω κάνει καν την αντιπαραβολή για να ισχυριστώ κάτι τέτοιο. Παρ' όλ' αυτά, ανατρέχω σε αυτά τα σημεία αρκετά συχνά ώστε να τα θεωρήσω άξια δημοσίευσης.

Η πρόθεσή μου είναι οι Σημειώσεις αυτές να αποτελέσουν τη βάση μιας πραγματείας για το θέμα της κρίσης, για την οποία εξακολουθώ να έχω αρκετές βασικές απορίες. Ανάμεσα σε αυτές είναι το ερώτημα αν υπάρχει μία αιτία κρίσης του καπιταλισμού ή αν ο τρόπος αυτός παραγωγής μπορεί να γεννήσει κρίσεις για διάφορους λόγους και με διάφορους τρόπους. Συγγενές με αυτό είναι το ερώτημα, αν ο Μαρξ δεν πρόλαβε ή δεν σκόπευε να γράψει ποτέ μια ξεχωριστή εργασία για την κρίση. Επιπλέον, αναρρωτιέμαι ποιος ακριβώς είναι ο ρόλος της παγκόσμιας αγοράς και του κράτους στην γέννηση και το ξεδίπλωμα της κρίσης, στην δυνατότητα και στην εμφάνιση αυτής. Ευτυχώς, μέσα στην άγνοιά μου, βρίσκω μια σταθερά στην διατύπωση ότι η κρίση γενικά (και η παρούσα ειδικά) είναι γέννημα θρέμμα του καπιταλισμού κι ότι η ανατροπή του τελευταίου είναι η μόνη σίγουρη θεραπεία των δεινών που αντιμετωπίζει ο λαός. Αξίζει αλήθεια να αναρρωτηθεί κανείς: θα μπορούσε ο σοσιαλιστικός τρόπος παραγωγής να γεννήσει μια τέτοια κρίση; Ή, καλύτερα: γιατί πρέπει να αντιμετωπισθεί η πείνα που φέρνει η ανεργία με την επαναφορά του καθεστώτος της εκμετάλλευσης για τους άνεργους;

Φυσικά, και αυτή η δουλειά αυτή αφιερώνεται στην εργατική τάξη, τους αγώνες και τις αγωνίες της.

Αθήνα

2/8/2017

1.

Το σημείο έναρξης είναι η διερεύνηση της φύσης του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής. Η θεωρητική αντιπαράθεση συχνά παίρνει τη μορφή αμφισβήτησης της κρίσης σαν γέννημα θρέμμα του καπιταλισμού. Τίθεται το ερώτημα κατά πόσο η κρίση είναι αποτέλεσμα ατελειών της διαδικασίας συσσώρευσης που θα μπορούσε να αποφευχθεί είτε με την κρατική παρέμβαση, είτε με την πλήρη απελευθέρωση και ασυδοσία των αγορών και την εναπόθεση των προσδοκιών στην αποτελεσματικότητα του ανταγωνισμού.

2.

Η παραπάνω συζήτηση θέτει ευθέως τη διάκριση ανάμεσα στην δυνατότητα της κρίσης και στην εμφάνιση αυτής. Η πρώτη είναι εγγενής στον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής. Οι ρίζες της μάλιστα, εκτείνονται ακόμα πιο βαθιά, στην εμπορευματική παραγωγή γενικά και στην αντίφαση του εμπορεύματος, στη διάκριση εμπορεύματος – χρήματος, στην διαδικασία μεταμόρφωσης του εμπορεύματος και στην ενότητα των αντίθετων φάσεων που αυτή διέρχεται, στην αυτοτελοποίηση και ανεξαρτητοποίηση των φάσεων αυτών, στο διαχωρισμό της αγοράς και της πώλησης στον χώρο και στον χρόνο.

«Παραμένει λοιπόν ότι η πιο αφηρημένη *μορφή* της κρίσης (και επομένως η τυπική δυνατότητα της κρίσης) είναι η ίδια η μεταμόρφωση του εμπορεύματος.» (1982: 593-4)

Παραπέρα, η γενικευμένη εμπορευματική παραγωγή και ο χωρισμός και η ανεξαρτητοποίηση του προτσές παραγωγής από το προτσές κυκλοφορίας διατηρούν και αναπτύσσουν τη δυνατότητα κρίσης. «Από τη στιγμή που τα δύο προτσές δεν περνούν ομαλά το ένα στο άλλο αλλά ανεξαρτητοποιούνται το ένα απέναντι στο άλλο, από τη στιγμή αυτή η κρίση υπάρχει» (Ομοίως, 591)

Με τι τρόπο όμως αυτή η δυνατότητα της κρίσης μετατρέπεται σε κρίση; Επιπλέον, οι μορφές της κρίσης δεν μπορούν να είναι οι αιτίες της. Η μετατροπή λοιπόν της δυνατότητας σε πραγματικότητα, του αφηρημένου σε συγκεκριμένο, του λογικού σε ιστορικό είναι αυτή/αυτές που θα μας οδηγήσει στην παραπέρα διερεύνηση του φαινομένου. «[...] η πραγματική κρίση μπορεί να προκύψει μόνο από την πραγματική κίνηση της καπιταλιστικής *παραγωγής*, του *συναγωνισμού*¹ και της *Πίστης* [...]» (1982: 597)

Μια χρήσιμη επισήμανση είναι ότι «το ζήτημα μπορεί να *προβάλλει* μόνο στο προτσές κυκλοφορίας, που αυτό καθεαυτό είναι ταυτόχρονα προτσές αναπαραγωγής» (1982: 598)

---

¹ Διάβαζε: «ανταγωνισμού» αντί για «συναγωνισμού»

3.

Η κρίση στην δεύτερη της μορφή είναι η λειτουργία του χρήματος σαν μέσου πληρωμής. Η λειτουργία του χρήματος σαν μέσου πληρωμής περιλαμβάνει μια άμεση αντίφαση. Από τη μία λειτουργεί μόνο ιδεατά, σαν χρήμα υπολογισμού ή σαν μέτρο των αξιών – εφόσον συμψηφίζονται οι πληρωμές. Από την άλλη, εμφανίζεται σαν απόλυτο εμπόρευμα – εφόσον πρέπει να γίνουν πραγματικές πληρωμές. «Η αντίφαση αυτή ξεσπάει τη στιγμή εκείνη των κρίσεων παραγωγής και εμπορίου που ονομάζεται χρηματική κρίση. Η κρίση αυτή είναι δυνατή μόνο εκεί όπου είναι πέρα για πέρα αναπτυγμένη η αλυσίδα των διαδοχικών πληρωμών και ένα τεχνητό σύστημα συμψηφισμού τους. Όταν παρουσιάζονται γενικότερες διαταραχές αυτού του μηχανισμού, το χρήμα μετατρέπεται ξαφνικά και άμεσα σε μετρητό χρήμα.» (1978α: 150-1)

Η λειτουργία λοιπόν, του χρήματος σαν μέσο πληρωμής συνεπάγεται την εμφάνιση του χρήματος σε δύο διαφορετικές στιγμές, την πρώτη σαν μέτρο των αξιών και τη δεύτερη σαν πραγματοποίηση της αξίας. Επιπλέον όμως, το μέσο πληρωμής εμπεριέχει και προϋποθέτει την διάσπαση της αγοράς και της πώλησης.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι είναι διπλή η πηγή κρίσης από τη λειτουργία του μέσου πληρωμής. Πρώτον, «αν στο ενδιάμεσο [...] αλλάξει η αξία [...] δεν μπορεί [...] να καλυφθεί η υποχρέωση και γι' αυτό δεν μπορεί να εξοφληθεί όλη η σειρά των συναλλαγών [...]» και δεύτερον, «αν το εμπόρευμα δεν μπορεί να πωληθεί», και μάλιστα μέσα στη δοσμένη προθεσμία, «δεν μπορεί το χρήμα να λειτουργήσει σαν μέσο πληρωμής» ακόμα και αν η αξία του εμπορεύματος δεν έχει αλλάξει. «Η καθαυτή μορφή των χρηματικών κρίσεων είναι η μη πραγματοποίηση μιας σειράς πληρωμών οι οποίες βασίζονται στην πώληση εμπορεύματος σε συγκεκριμένη χρονική προθεσμία.» (1982: 599)

«Πρέπει φυσικά να γίνει διάκριση ανάμεσα στη χρηματική κρίση, έτσι όπως καθορίζεται στο κείμενο σαν ιδιαίτερη φάση κάθε γενικής κρίσης παραγωγής και εμπορίου, και στο ειδικό είδος της κρίσης, που την ονομάζουν επίσης χρηματική κρίση, που μπορεί όμως να εκδηλωθεί ανεξάρτητα, έτσι που μόνο σαν αντίχτυπος επιδρά στη βιομηχανία και στο εμπόριο. Πρόκειται για κρίσεις που το κινητικό τους κέντρο είναι το χρηματικό κεφάλαιο και που για το λόγο αυτό έχει σαν άμεσή της σφαίρα δράσης την τράπεζα, το χρηματιστήριο και τη χρηματική κυκλοφορία. (Υποσημείωση του Μαρξ για την 3^η έκδοση).» (1978α: 150-1)

Επισημαίνεται ότι το μέσο πληρωμής είναι λειτουργία του χρήματος που μπορεί να επιτελεστεί από διάφορες μορφές του χρήματος. Το μέσο πληρωμής είναι η λειτουργία του χρήματος όταν πληρώνει (ολοκληρώνει ήδη πραγματοποιημένη 2^η μεταμόρφωση, σε αντίθεση με «αγοράζει»). Το πιστωτικό χρήμα είναι μορφή του χρήματος που ξεπηδάει από την ίδια πηγή που γεννάει και τη λειτουργία αυτή, δηλαδή από τη διάσπαση αγοράς και πώλησης. Το πιστωτικό

χρήμα είναι η υποσχετική (επιστολή / σημείωση) μεταξύ των δύο μεταμορφώσεων που στο διάστημα αυτό αγοράζει και πληρώνει.

4.

Η κρίση είναι βίαιη ενότητα των διαφορετικών στοιχείων του προτσές μεταμόρφωσης του εμπορεύματος, της αγοράς και της πώλησης. Στην κρίση έχουμε καταστροφή κεφαλαίου με δύο έννοιες: πρώτον, καταστροφή πραγματικού κεφαλαίου (Παραγωγικό Κεφάλαιο, Π), λόγω συρρίκνωσης ή σταματήματος της παραγωγής και δεύτερον, υποτίμηση μαζών αξίας (εμπορευματικό κεφάλαιο, Ε') λόγω ραγδαίας πτώσης των τιμών των εμπορευμάτων και λόγω αδυναμίας πώλησης αυτών (σάπισμα στις αποθήκες και στα ράφια).

«[...] είναι ταυτόχρονα μια περίοδος στην οποία οι καπιταλιστές του χρήματος πλουτίζουν σε βάρος των βιομηχάνων» (1982: 578)

Έτσι περιγράφει ο Μαρξ, στον δεύτερο τόμο του κεφαλαίου το προτσές που οδηγεί στην κρίση: «Άμεσος αγοραστής μπορεί να είναι μόνο ο μεγαλέμπορος. Η κατανάλωση των εμπορευμάτων δεν συμπεριλαμβάνεται στην κύκλωση του κεφαλαίου. [...] Έτσι η παραγωγή υπεραξίας και μαζί της η ατομική κατανάλωση του κεφ/τη μπορεί ν' αυξάνουν, ολόκληρο το προτσές αναπαραγωγής να είναι στην πιο ανθηρή κατάσταση, και ωστόσο μεγάλο μέρος των εμπορευμάτων να βρίσκονται απούλητα στην αγορά.

Το ένα κύμα εμπορευμάτων όμως ακολουθεί το άλλο, ως που στο τέλος αποκαλύπτεται πως το προηγούμενο κύμα μόνο φαινομενικά είχε απορροφηθεί από την κατανάλωση. Τα εμπορευματικά κεφάλαια συναγωνίζονται μεταξύ τους για τη θέση τους στην αγορά. Όσοι φτάνουν αργοπορημένοι, για να πουλήσουν, πουλούν κάτω από την τιμή. Τα προηγούμενα κύματα δεν έχουν ρευστοποιηθεί, όταν λήγει η προθεσμία πληρωμής γι' αυτά. Οι κάτοχοί τους πτωχεύουν, ή πουλούν σε οποιαδήποτε τιμή, για να πληρώσουν.

Η πώληση αυτή δεν έχει καμιά απολύτως σχέση με την πραγματική κατάσταση της ζήτησης. Έχει σχέση μόνο με τη ζήτηση πληρωμής, με την απόλυτη ανάγκη να μετατραπεί το εμπόρευμα σε χρήμα. Τότε ξεσπάει η κρίση. Η κρίση δεν εκδηλώνεται με την άμεση μείωση της καταναλωτικής ζήτησης, αλλά με τη μείωση της ανταλλαγής κεφαλαίου με κεφάλαιο, με τη μείωση του προτσές αναπαραγωγής του κεφαλαίου.»

5.

Σε περίοδο κρίσης υπάρχει υπερπαραγωγή². Ο ρόλος της είναι κομβικός. Είναι σημαντική η διάκριση της παραγωγής από την κατανάλωση, και συνεπώς η διάκριση της υπερπαραγωγής από την υποκατανάλωση.

Το σημαντικό είναι ότι «ειδικά η υπερπαραγωγή έχει σαν όρο τον γενικό νόμο παραγωγής του κεφαλαίου, να παράγει δηλαδή ανάλογα με το βαθμό ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων (δηλαδή ανάλογα με τη δυνατότητα που προσφέρεται με μια δοσμένη μάζα κεφαλαίου να εκμεταλλεύεται μια όσο το δυνατόν μεγαλύτερη μάζα εργασίας), χωρίς να παίρνονται υπόψη τα υπάρχοντα όρια της αγοράς ή οι ανάγκες, την κάλυψη των οποίων μπορούν να πληρώσουν οι καταναλωτές». (1982: 623)

Ο όγκος της μάζας των εμπορευμάτων που παράγονται από την κεφαλαιοκρατική παραγωγή καθορίζεται από την κλίμακα αυτής της παραγωγής και από την ανάγκη της αδιάκοπης επέκτασής της, και όχι από ένα προκαθορισμένο κύκλο ζήτησης και προσφοράς, όχι από ένα κύκλο αναγκών που πρέπει να ικανοποιηθούν. [...] (1979) Αυτή είναι η ουσία της αναρχίας στην κεφαλαιοκρατική παραγωγή που μόνο από καθαρή τύχη μπορεί να συνδυάσει την παραγωγή με την κατανάλωση.

«Είναι καθαρή ταυτολογία να λέμε πως οι κρίσεις προέρχονται από έλλειψη κατανάλωσης ικανής να πληρώνει ή καταναλωτών ικανών να πληρώνουν. Το κεφ/κό σύστημα δεν γνωρίζει άλλες μορφές κατανάλωσης, παρά μόνο την κατανάλωση με πληρωμή – εκτός από την κατανάλωση των απόρων ή των «κατεργάρηδων». Όταν μένουν απούλητα εμπορεύματα σημαίνει ότι δεν βρέθηκαν αγοραστές (καταναλωτές) ικανοί να πληρώσουν – είτε πρόκειται για ατομική ή παραγωγική κατανάλωση.

Για να δώσουν στην ταυτολογία αυτή μια επίφαση βαθύτερης δικαιολόγησης, λένε πως η Εργατική Τάξη παίρνει ένα πάρα πολύ μικρό μέρος του προϊόντος της, και πως επομένως, το κακό μπορεί να θεραπευτεί, όταν η Εργατική Τάξη πάρει μεγαλύτερο μέρος απ' αυτό³. Σ' αυτήν την περίπτωση, αρκεί να παρατηρήσουμε πως κάθε φορά οι κρίσεις προετοιμάζονται ίσα – ίσα από μια περίοδο, όπου ανεβαίνει γενικά ο μισθός [...]. Αντίθετα, η περίοδος αυτή θα έπρεπε να απομακρύνει την κρίση⁴. Φαίνεται λοιπόν ότι η κεφ/κή παραγωγή περικλείει όρους ανεξάρτητους από την καλή ή κακή θέληση, έτσι ώστε τη σχετική εκείνη ευημερία της Εργατική Τάξη την επιτρέπουν μόνο για μια στιγμή, και μάλιστα πάντα μόνο σαν το πουλί της καταιγίδας που μηνάει την κρίση.» (1979)

² Αυτό φυσικά δεν σημαίνει ότι αυτή η υπερπαραγωγή προκάλεσε την κρίση, αλλά το αντίθετο.

³ Δηλ. όταν αυξηθεί ο μισθός της.

⁴ Σύμφωνα μ' αυτούς τους ιππότες του υγειούς και «απλού» λογικού.

6.

Κατά την μελέτη του προτσές κυκλοφορίας του κεφαλαίου (1979) ο Μαρξ παρατηρεί σχετικά με το ζήτημα: Ο κεφαλαιοκράτης ρίχνει στην κυκλοφορία με τη μορφή χρήματος μικρότερη αξία από την αξία που τραβάει απ' αυτήν, επειδή ρίχνει σ' αυτήν με τη μορφή εμπορεύματος μεγαλύτερη αξία από την αξία που έχει τραβήξει απ' αυτήν. *Η προσφορά του σε εμπορευματική αξία είναι πάντα μεγαλύτερη από τη ζήτησή του. Αν καλύπτονταν η προσφορά και η ζήτησή του θα σήμαινε πως το κεφάλαιο δεν αξιοποιείται. Πράγματι ο κεφαλαιοκράτης είναι υποχρεωμένος «να πουλήσει πιο ακριβά απ' ότι έχει αγοράσει». Πουλάει πιο ακριβά όχι επειδή πουλάει το εμπόρευμα πάνω από την αξία του, αλλά επειδή πουλάει ένα εμπόρευμα που η αξία του είναι μεγαλύτερη από το άθροισμα της αξίας των στοιχείων που μπήκαν στην παραγωγή του.*

Σε άλλο σημείο είχε ήδη παρατηρήσει: Ο κεφαλαιοκράτης δίνει στην αγορά μεγαλύτερη αξία από αυτή που της πήρε στο πρώτο στάδιο επειδή στο προτσές παραγωγής έχει παραγάγει υπεραξία με την εκμετάλλευση της Εργατικής Δύναμης.

7.

Ο Ρικάρντο έθεσε πρώτος το ζήτημα της πτώσης του ποσοστού κέρδους λόγω αύξησης των μισθών (που στήριξε κυρίως στον νόμο της φθίνουσας απόδοσης και στην επακόλουθη αύξηση των αναγκαίων ειδών συντήρησης, με την αύξηση της ζήτησης εργατικού δυναμικού). Σύνδεση της θεωρίας με τη θεωρία συμπίεσης των κερδών: ανεξάρτητα από την αιτία αύξησης των μισθών (μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι η θεωρία συμπίεσης των κερδών δεν είναι και πολύ μακριά από την ρικαρντιανή προσέγγιση).

8.

Ο νόμος της πτώσης του ποσοστού κέρδους στον Μαρξ: ανταγωνισμός, αλλαγή της οργανικής σύνθεσης, «βαθμιαία αύξηση του σταθερού κεφαλαίου, σε σχέση με το μεταβλητό κεφάλαιο [...] έχει απαραίτητα σαν αποτέλεσμα μια βαθμιαία πτώση του γενικού ποσοστού κέρδους όταν μένει αμετάβλητο το ποσοστό υπεραξίας [...]» (1978β: 268), προϊόν ανάπτυξης της παραγωγικής δύναμης.

Αιτίες που αντιδρούν: άνοδος του βαθμού εκμετάλλευσης της εργασίας, συμπίεση του μισθού εργασίας κάτω από την αξία της Εργατικής Δύναμης, πτώση της τιμής των στοιχείων του σταθερού κεφαλαίου, σχετικός υπερπληθυσμός, εξωτερικό εμπόριο, αύξηση του μετοχικού κεφαλαίου

9.

Ο κύκλος και η περιοδικότητα των κρίσεων: Αν από τη μια μεριά η ανάπτυξη του πάγιου κεφαλαίου παρατείνει αυτή τη ζωή, από την άλλη την περιορίζει η διαρκής ανατροπή στα Μέσα Παραγωγής, που επίσης εντείνεται διαρκώς. Γι' αυτό εντείνεται μαζί της και η αλλαγή των Μέσων Παραγωγής και η ανάγκη της διαρκούς αντικατάστασής τους, λόγω της *ηθικής τους φθοράς*, πολύ πριν από την ολοκληρωτική υλική τους φθορά (αντίρροπες δυνάμεις). Χάρη σ' αυτόν τον κύκλο των αλληλοσυναρτημένων περιστροφών προκύπτει μια υλική βάση των περιοδικών κρίσεων, όπου η οικονομική ζωή περνά από διαδοχικές περιόδους ύφεσης, μέσης ζωτικότητας, καλπασμού και κρίσης. Φυσικά οι περίοδοι τοποθέτησης κεφαλαίων είναι πολύ διαφορετικές και δίστανται. Ωστόσο η κρίση αποτελεί πάντα την *αφετηρία* μιας καινούριας μεγάλης τοποθέτησης. Επομένως, αποτελεί επίσης μια λίγο-πολύ καινούρια υλική βάση για τον επόμενο κύκλο περιστροφής – από την άποψη της κοινωνίας. (1979)

Μαρξ Κ., 1978α [1867] *Το Κεφάλαιο*, Τόμος Ι, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα

Μαρξ Κ., 1978β [1894] *Το Κεφάλαιο*, Τόμος ΙΙΙ, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα

Μαρξ Κ., 1979 [1893] *Το Κεφάλαιο*, Τόμος ΙΙ, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα

Μαρξ Κ., 1982 *Θεωρίες για την Υπεραξία*, Μέρος ΙΙ, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα